

EUROPA IS EEN DRAAIKOLK

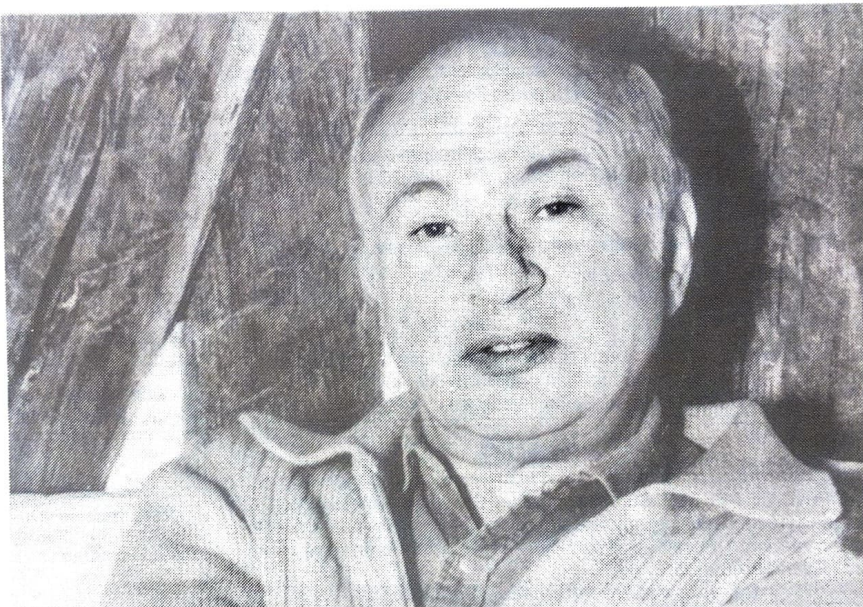
De toekomst van Europa ligt in een vrije markt van wervelende ideeën. Geen heimwee naar het 'christelijke avondland' graag. Frits de Lange over het bruisende manifest van een volwaardige leerling van Erasmus.

Wie wil weten of in een Franse intellectueel echt een Europeaan schuil gaat, moet hem vragen welke taal hij in het nieuwe Europa als communicatiemiddel de meeste kansen geeft. Antwoordt hij dat het Engels de hoogste ogen gooit, dan heeft hij de test doorstaan. Hij kan dan best nog een fervent voorstander blijven van Straatsburg als permanente zetel voor het Europese parlement, en hij mag chauvinistisch blijven snuiven over de culturele superioriteit van zijn moedertaal, in hem schuilt niettemin een redelijk, realistisch mens en een onverdacht pleitbezorger voor het nieuw te vormen Europa. En als hij zijn standpunt dan nog eens ongevraagd in het Frans voor eigen publiek verwoordt, weten we bovendien dat het een moedig man is: hij kan immers op veel kritiek van het thuisfront rekenen.

Lakmoesproef

Edgar Morin doorstaat deze lakmoesproef glansrijk. In zijn recente boek *Penser l'Europe* voert de Franse socioloog een pleidooi voor het Engels als eerste taal met daarbij twee overige Europese talen verplicht in het onderwijs. Zijn boek vormt dus 'koosjer' kost voor wie zich een weg zoekt in het nieuw ontstane genre 'Europa-boeken'. En meer dan dat: het is een juweeltje.

Edgar Morin (1921) is het type intellectueel dat in Erasmus' tijd met eerbied een 'homo universalis' zou zijn genoemd, maar nu hooguit als begaafd bemoeial wordt beschouwd. Een man met een schier encyclopedische kennis en een onbegrensde nieuwsgierigheid. Toen het vak sociologie nog pioniers nodig had, heeft hij het uit de kinderschoenen geholpen. Nu het op eigen benen lopen kan, verwijft de geest van Morin vaak elders. Sinds 1973 is Morin naast zijn sociologisch werk bijvoorbeeld bezig met een titanisch eenmansproject op het gebied van de wetenschapstheorie, *La Méthode* geheten. Hij probeert daarin inzichten uit het grondslagenonderzoek van de exacte wetenschappen toe te passen op de menselijke evolutie en samenleving. We zullen zien dat zijn denken over Europa ook de sporen van deze onderneming draagt. In de natuurwetenschap wordt steeds meer de betekenis van het ontstaan van 'orde uit chaos' benadrukt. De werkelijkheid wordt niet meer gezien als door

Edgar Morin: bekeerde anti-Europeaan

vaststaande natuurwetten gereguleerd, maar wordt als een complex georganiseerd systeem beschouwd, waarin aan orde en wanorde beide een fundamentele plaats toekomt. Zware kost, die methodeboeken van Morin, en ook niet onomstreden. De pretentie dat zijn model het nieuwe paradigma voor alle wetenschapsbeoefening moet worden, schiet menig vakspecialist in het verkeerde keelgat. Maar Morin maakt in elk geval de tongen los in wetenschappelijk Frankrijk. Publiek is hij vaak de gebeten hond, maar tegelijk ook vaak een paradepaardje, waar men stiekem trots op is.

Mensheid als bondgenoot

Met 1992 in zicht wil de Franse socioloog de vinger aan de pols van Europa leggen. Maar Morin en Europa, die combinatie is bepaald niet onproblematisch. Hij erkent het in de opening van zijn boek eerlijk: hier is een bekeerde 'anti-Europeaan' aan het woord, die als links intellectueel van joodse afkomst decennia lang bij het woord Europa alleen nog maar de echo van Hitlers waanvisioen aan een 'nieuwe Europa' kon horen, en onder de Europese vlag alleen maar de lading van economisch imperialisme schuil zag gaan. De oprichting van de Raad van Europa

(1949) en de stichting van de Europese Gemeenschap voor kolen en staal (1951) gingen aan Morin voorbij: hij zag meer in het communisme, en nam daarbij zelfs Stalin een poosje voor lief (want het paradijs kon ook in de USSR natuurlijk niet op één dag worden gebouwd). Morin de kosmopoliet, die van Moskou naar Sao Paolo, van Parijs naar New York reisde, dacht jarenlang planetair en universeel, en had de hele mensheid tot bondgenoot.

Een paar ervaringen zorgden er echter voor dat hij zijn minachting voor Europa ging relativeren. Een persoonlijke ervaring allereerst, toen hij in 1962-'63 in een New Yorks ziekenhuis op het randje van de dood balanceerde en hij tot zijn verrassing overvallen werd door heimwee naar de overzijde van de oceaan, naar 'thuis', Parijs. Maar ook politieke ervaringen: Toen in 1973 de oliecrisis Europa lamlegde en op de knieën dwong, kreeg Morin bijna medelijden met 'dit arme, lieve, oude ding' dat Europa heette. Europa was een kwetsbaar oud dier geworden. Je hoefde niet zijn vroegere streken (kolonialisme, imperialisme) te vergeten, maar toch niet bang te zijn dat het die ooit weer zou begaan. Europa was immers voorgoed zijn tanden kwijt en was voor zijn verdediging helemaal afhankelijk van de

machtige Uncle Sam. Politiek en economisch nog steeds met redelijk gewicht in de schaal, maar tegelijk de kleinste mondiale provincie, die op de wereldkaart maar 6,75 procent van het landoppervlak in beslag neemt.

Geen wortels maar vleugels

Morin, die aan zijn joodse achtergrond alleen de stelselmatige sympathie voor de underdog zegt te hebben overgehouden, vatte mededogen op met dit Europa, dat nu op zijn beurt speelbal dreigt te worden van nieuwe vormen van militair en economisch imperialisme. De neo-Europeaan Morin was geboren, solidair met de lotsgemeenschap Europa, dat cultuurgebied tussen Oceaan en Oeral dat als een groot Zwitserland-op-planetaire-schaal onbeholpen naar een nieuwe identiteit zoekt. Niet dat Morin nu van de weeromstuit een conservatief cultuurpessimist geworden is die hoog opgeeft van onze archaische wortels in het avondland. We hebben niet zozeer wortels nodig, maar eerder vleugels, meent ook Morin, die nog niets van de universele pretenties van zijn oude marxistische ideologie opgegeven heeft. Maar toch spreekt hij van een soort bekering, die hij ook aan veel van zijn vroegere verwante linkse intellectuelen toewent, nu zij hun messiaanse geloof in de zending van het proletariaat zijn kwijtgeraakt. Morin is wat Europa betreft, zo biecht hij zelf op, net als Saulus van vervolger tot weggenoot geworden. Hoorde hij ooit bij 'democratie' alleen maar een leugenachtig woord dat als dekmantel voor exploitatie en overheersing moest dienen, nu oordeelt hij genuanceerder, dat 'het haar onvolmaaktheid, en niet haar presentatie als zodanig is, die de uitbuiting mogelijk maakt.' Morin gelooft in de waarheid van de democratie. Maar zegt er dan wel meteen bij dat nu juist het typische van democratie is, dat het geen enkele waarheid erkent. Hij lijkt voorgoed genezen van politiek geloof. De overspannen bevlogenheid van Grote Woorden bij Wapperende Vlaggen hoef je van hem niet te verwachten, Moskou is niet door Straatsburg vervangen.

Vloeiende grenzen

Solidair met Europa, oké. Maar wat is Europa dan eigenlijk? Vraag het een Amerikaan en je hoort over een soort groot Disneyland vol met kerken, kneuterige dorpjes, Hollandse klompen, Weense walsen en Venetiaanse gondels. Maar stel je dezelfde vraag in Azië, Afrika of Latijns-Amerika, dan krijg je een verhaal over een uitbuiting, die maar niet vergeeten wil worden omdat hij eindeloos lang, van de XVe tot de XXe eeuw, duurde. Vraag het daarentegen een Fransman en hij zal een lofrede over de verlichte Rede en de Democratie afsteken en in zijn stereotypen over het mistige en te empirische Engeland of het zwevende en te metafysische Duitsland toch alleen maar zijn nationale vooroordelen weer laten gelden. Maar wat is Europa nu voor een neo-Europeaan? Als het geen vastomlijnde culturele identiteit is die Europa tot Europa maakt, is het dan misschien een

historische of geografische? Morin gaat beide mogelijkheden zorgvuldig na, zonder dat dat echter veel oplevert. De enige geografische grens die vastligt is die naar het Westen toe, de Atlantische Oceaan. In het Zuiden wordt de Middellandse Zee nu misschien wel als grens ervaren, maar in de Romeinse tijd vormde zij eerder een soort 'binnenmeer' en was wat nu het hart van Europa heet het gebied van barbaren. De naam 'Europa', naar een dochter van de koning van Phoenicië, was inmiddels al door de Grieken verleend aan het gebied dat ook zij liever de rug toekeerden. De grens naar het Oosten toe in de Oeral leggen is al even willekeurig en afhankelijk van de geopolitieke situatie. Ligt sinds Gorbatsjev Europa niet tot in Vladivostok? Europa's grenzen zijn vloeiend.

Unitas multiplex

Ook historisch valt er aan Europa geen eenduidige identiteit te verbinden. Ligt de eenheid van Europa misschien in het christendom besloten? Morin laat zien hoe eerder de buiten de deur gehouden islam Europa tot politieke eenheid heeft gesmeed. Vanaf Poitiers (732) tot aan de val van Granada (1492) wordt Europa van buitenaf door de islamitische dreiging gechristianiseerd. Alleen het triomferende, in zichzelf besloten, arrogante middeleeuwse Europa is misschien even 'christelijk' geweest, voordat in de nieuwe tijd Europa en de christenheid weer op gespannen voet met elkaar kwamen te staan. Europa is, aldus Morin die de geschiedenis langs loopt, nooit een eenheid onder een gemeenschappelijke noemer geweest. Zijn geschiedenis is juist constant door chaos, antagonismen, conflicten, scheuringen en schisma's gekenmerkt, van de splitsing van het Romeinse Rijk (395) tot en met de conflicten tussen nationale staten die culmineerden in de tweede wereldoorlog. Wie de identiteit van Europa wil omschrijven, moet – en daar komt de wetenschapstheoreticus Morin weer om de hoek kijken – proberen om complex te denken. Er is zeker zoiets als Europa, maar net als in de fysica is ook hier 'orde uit chaos' ontstaan. Als je water kookt, dan vormt zich op een bepaalde temperatuur uit de orde-loze massa van botsende moleculen een draaiende beweging in het water. Onder die temperatuur heerst alleen maar wanorde, daarboven verdampt het water en houdt men tenslotte niets over. Europa, aldus Morin, is nu zo'n draaikolk. Zijn identiteit bestaat uit een veelvoud van tegenstellingen die in het juiste klimaat toch elkaar bevruchten, en zich niet van elkaar isoleren. Europa is, zegt Morin in deftig humanistenlatijn, een *unitas multiplex*.

Geen heilige huisjes

De lezer krijgt vervolgens van Morin een lesje cultuur- en ideeëngeschiedenis over de lotgevallen van de wetenschap, het denken en de rede in Europa. Maar dat alles, en daarin ligt de originaliteit van dit boek, vanuit het perspectief van de draaikolk; er ligt aan Europa geen fundamen-

teel principe ten grondslag, maar zij bestaat slechts in de wervelende spiraal van elkaar versterkende tegenstellingen. Elke generatie herschrijft de geschiedenis vanuit het perspectief van het heden. Sinds de val van de Berlijnse muur is dat het heden van een nieuw Europa. Voor de oude superioriteitsgevoelens is echter geen plaats meer. En de 'westerse beschaving' is wereldwijd geworden. Intellectuelen hebben de taak om dit nieuwe Europa cultureel vlees en bloed te geven en niet in handen van de euro-techno-econocraat van Brussel en Straatsburg alleen te laten. Maar halen ze dan weer uit armoede het christelijke avondland uit de oude doos? Morin betoogt nu juist dat Europa de bakermat van het ondogmatische flexibele denken is, dat geen heilige huisjes kent en alles onophoudelijk problematiseert. Hij waarschuwt voor een terugval in de mythe van een verloren eenheid, die er nooit is geweest. Maar, houdt Morin zijn mede-intellectuelen voor, laten we proberen om vanuit het hier en nu net zo complex in de politiek en de cultuur te denken als we dat in de wetenschap gewend zijn geraakt. De bonte lappendeken van regionale culturen die Europa nu nog is – maar als we zo doorgaan niet lang meer – zou er bij bewaard blijven, dat is al één praktisch gevolg van zulk beweeglijk denken. Maar tegelijk zou er ook weer een vrije markt van wervelende ideeën kunnen ontstaan, die in hun stuwende, elkaar versterkende kracht die van de 16e eeuwse humanisten zouden evenaren. Morin schreef met zijn bruisende boek het manifest voor dit nieuwe Europa. Als een volwaardige leerling van Erasmus.

Frits de Lange

Edgar Morin: *Penser l'Europe*. Uitgeverij Gallimard.

(advertentie)

**In het leven
kan je van
'alles tegelijk'
krijgen**

**NATIONAAL FONDS
VOOR BIJZONDERE
NODEN**

**Steun ons werk
Giro 27.27.27**

Postbus 30,
1230 AA Loosdrecht
Telefoon (02158) 62.06